

PEDAGOGIK FAOLIYATDA TANQIDIY FIKRLASH KO’NIKMALARINING AHAMIYATI

Tajiboyeva Go’zalxon Mahmudjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi, PhD

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21212164>

Annotatsiya: Mazkur tezisda pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarining nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Unda o’qituvchining kasbiy refleksiyasi, ta’lim jarayonini tahlil qilish, o’quvchilar fikrlash faoliyatini rivojlantirish hamda raqamli axborot muhitida ongli qaror qabul qilish kompetensiyalari tanqidiy fikrlash bilan bevosita bog’liq ekanini asoslanadi.

Kalit so’zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik faoliyat, kasbiy kompetentlik, refleksiya, ta’lim sifati, raqamli savodxonlik, muammoli ta’lim, o’qituvchi tayyorlash.

Zamonaviy ta’lim tizimi o’qituvchidan faqat bilim beruvchi mutaxassis bo’lishni emas, balki o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, dalillar asosida xulosa chiqarishga va muammolarga ongli yondashishga yo’naltira oladigan tashkilotchi, fasilitator va tahlilchi bo’lishni talab qilmoqda. So’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash o’qituvchi tayyorlash, kasbiy rivojlanish va oliy ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda (Celik, 2021; Andreucci-Annunziata et al., 2023; Hursen, 2023). Shu jihatdan tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatning markaziy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash mavjud axborotni qabul qilish, solishtirish, tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash va asoslangan qaror chiqarish jarayoni sifatida namoyon bo’ladi (Andreucci-Annunziata et al., 2023).

Pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlash, avvalo, o’qituvchining darsni rejalashtirish va tashkil etish jarayonida ko’rinadi. Tanqidiy fikrlaydigan pedagog o’quv dasturi mazmunini mexanik tarzda yetkazish bilan cheklanmaydi, balki mavzuning o’quvchi hayoti, amaliy tajribasi va ijtimoiy muhit bilan bog’liqligini aniqlaydi. U metod tanlashda “bu usul o’quvchining faolligini oshiradimi?”, “mazkur topshiriq o’quvchini mustaqil fikrlashga undaydimi?”, “baholash mezonlari o’quvchi natijasini adolatli aks ettiradimi?” kabi savollarga tayanadi. Bu esa pedagogik qarorlarning ilmiy asoslangan va samarali bo’lishiga xizmat qiladi.

So’nggi tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash o’qituvchi tayyorlash dasturlarida alohida e’tibor talab qiladigan yo’nalish sifatida qayd etilgan. Masalan, Celik (2021) boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlashda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga yo’naltirilgan dasturlarga ehtiyoj yuqori ekanini ko’rsatadi. Hursen (2023) esa Web of Science bazasidagi tadqiqotlarni bibliometrik tahlil qilib, o’qituvchi ta’limida tanqidiy fikrlash bo’yicha ilmiy izlanishlar so’nggi yillarda ortib borayotganini aniqlagan.

Tanqidiy fikrlash pedagogning kasbiy refleksiyasi bilan ham bevosita bog’liqdir. Refleksiv pedagog o’z darsini, qo’llagan metodlarini, o’quvchilar faoliyatini va baholash natijalarini tahlil qiladi. Bunday yondashuv o’qituvchiga o’z faoliyatidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlash, metodik xatolarni tuzatish va keyingi darslarni takomillashtirish imkonini beradi. Shu sababli tanqidiy fikrlash nafaqat o’quvchida, balki o’qituvchining o’zida ham kasbiy o’sish mexanizmi sifatida shakllanishi zarur.

Tanqidiy fikrlash murakkab kognitiv faoliyat bo’lib, u faqatgina mantiqiy tahlil qilish bilan chegaralanmay, balki shaxsning bilimlari, intellektual ko’nikmalari, motivatsiyasi, refleksiya va qaror qabul qilish jarayonlarining o’zaro integratsiyasi natijasida namoyon bo’ladi. Shu sababli zamonaviy pedagogika va psixologiyada tanqidiy fikrlashning determinant komponentlari deganda mazkur fikrlash faoliyatining shakllanishi va samarali namoyon bo’lishini ta’minlaydigan asosiy tarkibiy elementlar tushuniladi (Li, 2023; Tiruneh et al., 2024).

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, tanqidiy fikrlashning determinant komponentlarini beshta o’zaro bog’liq yo’nalishda quyidagicha tizimlashtirish mumkin.

Kognitiv component. Kognitiv komponent tanqidiy fikrlashning nazariy asosini tashkil etib, shaxsning bilimlari, tushunchalari va axborotni anglash darajasini ifodalaydi. Ushbu komponent orqali shaxs muammoning mohiyatini tushunadi, tushunchalar o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlaydi hamda yangi axborotni mavjud bilimlar tizimiga integratsiya qiladi. Pedagogik faoliyatda kognitiv komponent o’qituvchining fan mazmunini chuqur bilishi, pedagogik vaziyatlarni ilmiy asosda tahlil qilishi va o’quvchilarning bilimlarini tizimli shakllantirishida namoyon bo’ladi (Li, 2023).

Analitik component. Analitik komponent axborotni mantiqiy tahlil qilish, dalillarni solishtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va asoslangan xulosalar chiqarish ko’nikmalarini o’z ichiga oladi. Mazkur komponent tanqidiy fikrlashning markaziy elementi hisoblanadi, chunki u shaxsga turli manbalardan olingan ma’lumotlarning ishonchligini baholash, stereotip fikrlashdan voz kechish hamda dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli axborot muhiti sharoitida analitik komponentning rivojlanganligi media va axborot savodxonligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi (European Commission, 2022).

Refleksiv component. Refleksiv komponent shaxsning o’z fikrlash jarayoni va faoliyatini tanqidiy baholash, o’z xatolarini aniqlash hamda kelgusidagi faoliyatni takomillashtirishga yo’naltirilgan ichki tahliliy faoliyatidir. Pedagogik faoliyatda refleksiya o’qituvchining o’quv mashg’ulotlarini tahlil qilishi, qo’llagan metodlarning samaradorligini baholashi va o’z kasbiy rivojlanishini rejalashtirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda refleksiya tanqidiy fikrlashning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi determinant sifatida e’tirof etiladi (Andreucci-Annunziata et al., 2023).

Metakognitiv component. Metakognitiv komponent shaxsning o’z fikrlash faoliyatini boshqarishi, nazorat qilishi va tartibga solishi bilan bog’liq. Ushbu komponent orqali inson muammoni hal qilish strategiyasini tanlaydi, o’z fikrlashining samaradorligini monitoring qiladi va zarurat tug’ilganda uni o’zgartiradi. Metakognitiv boshqaruv tanqidiy fikrlashni oddiy tahlildan farqlovchi asosiy xususiyatlardan biri hisoblanadi. Pedagog uchun bu komponent darsni loyihalash, metodlarni tanlash va baholash mezonlarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi (Tiruneh et al., 2024).

Aksiologik-motivatsion component. Tanqidiy fikrlash faqat intellektual ko’nikmalardan iborat emas. Uning samarali namoyon bo’lishi shaxsning qadriyatlari, motivatsiyasi, intellektual halolligi, ochiqdigi va haqiqatni izlashga bo’lgan ichki ehtiyoji bilan ham belgilanadi. Aksiologik-motivatsion komponent shaxsning muqobil fikrlarni hurmat qilishi, dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilishi, stereotiplardan voz kechishga tayyorligi hamda doimiy o’rganishga intilishi orqali namoyon bo’ladi. Aynan ushbu komponent pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorligi va kasbiy moslashuvchanligini ta’minlaydi (OECD, 2023).

Komponentlarning o‘zaro integratsiyasi. Tanqidiy fikrlashning determinant komponentlari bir-biridan mustaqil emas, balki yagona tizim sifatida faoliyat yuritadi. Kognitiv komponent bilimlarni shakllantirsa, analitik komponent ularni tahlil qiladi, metakognitiv komponent fikrlash jarayonini boshqaradi, refleksiv komponent natijalarni baholaydi, aksiologik-motivatsion komponent esa ushbu jarayonning barqarorligini va maqsadga yo‘naltirilganligini ta’minlaydi. Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi pedagogning kasbiy kompetentligini, innovatsion faoliyatini va ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash determinantlari pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish, ta’lim jarayonida muammolarni samarali hal qilish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda zamonaviy kompetensiyaviy ta’lim talablarini amalga oshirishning metodologik asosini tashkil etadi.

Pedagogik jarayonda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, keys-stadi, debat, tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar, guruhli muhokama va refleksiv yozuvlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Andreucci-Annunziata va hammualliflari (2023) oliy ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha tizimli sharhda aynan faol, tahliliy va muammoli yondashuvlar yuqori natija berishini ta’kidlaydi.

Bugungi raqamli axborot muhitida tanqidiy fikrlashning ahamiyati yanada ortmoqda. O‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun‘iy intellekt vositalari orqali katta hajmdagi axborotga duch kelmoqda. Bunday sharoitda pedagogning vazifasi o‘quvchilarga tayyor ma’lumotni qabul qilishni emas, balki manbaning ishonchliligini tekshirish, dalil va fikrni farqlash, manipulyativ axborotni aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarishni o‘rgatishdan iborat. UNESCOning 2021-yildagi ta’lim kelajagi haqidagi hisobotida ham ta’lim insonni hamkorlik, mas’uliyat va mustaqil fikrlashga tayyorlashi zarurligi ta’kidlangan (UNESCO, 2021).

Tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatda baholash madaniyatini ham takomillashtiradi. An’anaviy baholash ko‘pincha natijani qayd etishga qaratilgan bo‘lsa, tanqidiy yondashuv jarayonni, o‘quvchining fikrlash yo‘lini, dalillash qobiliyatini va muammoni hal qilish strategiyasini ham inobatga oladi. Bu esa formativ baholash, rubrika, o‘zaro baholash va o‘zini baholash kabi metodlarning ahamiyatini oshiradi. Natijada baholash jazolovchi vosita emas, balki rivojlantiruvchi pedagogik mexanizmga aylanadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash o‘qituvchining innovatsion faoliyati uchun ham zarurdir. Har qanday yangi texnologiya yoki metodni ta’lim jarayoniga joriy etishda pedagog uni tanqidiy tahlil qilishi, mazkur vositaning maqsadga muvofiqligi, o‘quvchi yosh xususiyatlariga mosligi, didaktik samaradorligi va xavf-xatarlarini baholashi lozim. Ayniqsa, sun‘iy intellekt, raqamli platformalar, virtual ta’lim muhiti va media resurslardan foydalanishda tanqidiy fikrlash pedagogni texnologiyaga ko‘r-ko‘rona ergashishdan saqlaydi.

O‘qituvchining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari o‘quvchilarda ham shunday fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlaydigan pedagog savol berishga, muhokama qilishga, dalil keltirishga, qarama-qarshi fikrlarni solishtirishga va xulosani asoslashga yo‘naltirilgan o‘quv muhitini yaratadi. Bunday muhitda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol subyekt sifatida shakllanadi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy ta’limning asosiy talablariga mos keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatning nazariy, metodik va amaliy asoslarini takomillashtiruvchi muhim kasbiy kompetensiyadir. U o‘qituvchining

darsni rejalashtirish, metod tanlash, baholash, refleksiya qilish, raqamli axborot bilan ishlash va innovatsiyalarni joriy etish jarayonlarida asosiy mezon vazifasini bajaradi. Shuning uchun pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik yondashuvlar, amaliy mashg’ulotlar, muammoli topshiriqlar va refleksiv faoliyat turlarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andreucci-Annunziata, P., Riedemann, A., Cortés, S., Mellado, M. E., & Araya-Crisóstomo, S. (2023). Conceptualizations and instructional strategies on critical thinking in higher education: A systematic review of systematic reviews. *Frontiers in Education*.
2. Celik, S. (2021). Teacher education program supporting critical thinking skills: A case of primary school teachers. *Amazonia Investiga*.
3. Hursen, C. (2023). Examination of studies on critical thinking in teacher education: A bibliometric analysis. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*.
4. Jakkaphatto, P., & Phasuko, S. (2022). An online program to empower teachers' learning to develop students' critical thinking skills. *Education Quarterly Reviews*.
5. Li, L. (2023). Critical thinking from the ground up: Teachers' conceptions and practice in EFL classrooms. *Teachers and Teaching*.
6. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO.
7. European Commission. (2022). *European Digital Competence Framework for Citizens (DigComp 2.2)*.
8. Li, L. (2023). *Critical thinking from the ground up: Teachers' conceptions and classroom practices*. Teachers and Teaching.
9. Isakov, A. (2024). The Significance of Integrating Digital Tools in Visual Art Education. *International Journal of Leadership and Innovative Management*, 1(2), 8-11.
10. Isakov, A., & Tajiboeva, G. (2026). Determining Visual Art Curriculum Topics Through Student Negotiation: A Case Study in a Presidential School. *International Journal of Art & Design Education*. <https://doi.org/10.1111/jade.70020>
11. Mahmudjanovna, T. G. Z. (2023). Components and Approaches in Didactic Model of Critical Thinking Formation in Primary Class Students. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 324-335.
12. OECD. (2023). *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. OECD Publishing.
13. Tiruneh, D. T., Verburgh, A., & Elen, J. (2024). *Teaching and assessing critical thinking in higher education: Recent advances and future directions*. *Studies in Higher Education*.